

FÖLDI ANDRÁS

Konkurencia problémák az *actio iniuriarum* aktív legitimációjának körében

Az *actio iniuriarum* aktív legitimációja kapcsán a római jogi tankönyvek elsősorban azt szokták kiemelni, hogy e keresetet – amely a *vindictam spirans actiók*¹ majdnem egyetlen iskolapéldája² – csak a sértett indíthatta meg,³ s ennek megfelelően a keresetjog a sértett örökösire nem szállt át.

Nem magától értetődő azonban, hogy ki tekinthető konkrét esetekben az *iniuria* sértettjének.⁴ A jelen dolgozatban a forrásszövegek alapján⁵ azt kívánom bemutatni, hogy milyen esetekben fordult elő különböző személyek mint egy adott *iniuria* tényállás közvetlen vagy közvetett sértettjeinek⁶ versengése az *a. iniuriarum* aktív legitimációjáért. Ezen túlmenően vizsgálom azt a kérdést, hogy konkurencia esetén milyen dogmatikai, ill. jogpolitikai megfontolások alapján illethetett meg valakit a perindítás joga, és ha azt többen is megkapták, perelhettek-e halmozva.

¹ HONSELL, HEINRICH – MAYER-MALY, THEO – SELB, WALTER: *Römisches Recht*, Berlin–Heidelberg–New York, 1987⁴. 370¹⁶. p.; HONSELL, HEINRICH: *Römisches Recht*, Heidelberg–Dordrecht–London, 2010⁷. 163³. p. Gaiusnak (4,112) tulajdonítja az *actio vindictam spirans* megjelölést. A római szemléletnek kétségtelenül megfelelő (vö. MARRONE, MATTEO: *Istituzioni di diritto romano*, Palermo, 1994². 535²⁶³. p.), de ebben a formában nem római eredetű kifejezésben szereplő *vindicta* szó forrása Paul. D. 37,6,2,4; I. GUARINO, ANTONIO: *Diritto privato romano*, Napoli, 2001¹². 190. p.

² L. pl. MARTON GÉZA: *A római magánjog elemeinek tankönyve. Intitúciók*, Debrecen, 1943⁵. 251. p.; BRÓSZ RÓBERT – PÓLAY ELEMÉR: *Római jog*, Budapest, 1984³. 464. p.; KASER, MAX – KNÜTEL, ROLF: *Römisches Privatrecht*, München, 2014²⁰. 297. p.; BURDESE, ALBERTO: *Manuale di diritto privato romano*, Torino, 1993⁴. 516. p. További példákat említ ARANGIO-RUIZ, VINCENZO: *Istituzioni di diritto romano*, Napoli, 1960¹⁴. 366. p.; MARRONE 1994, 535²⁶³. p.

³ A *vindictam spirans actiót* a sértettnek nem kellett feltétlenül személyesen megindítania, I. Ulp. D. 47,10,11,2. Az *iniuria*-kereset *vindictam spirans* jellegével kapcsolatban I. még az alább (69. j.) írottak.

⁴ A római magánjog tankönyvei mondhatni egyáltalán nem, de többnyire a nagy kézikönyvek, pl. KASER, MAX: *Das römische Privatrecht*, I², München, 1971. 625. p.; GUARINO 2001, 985. p. is csak röviden utalnak az aktív legitimációnak a jelen dolgozatban vizsgált kérdéseire. Tömör összefoglalást adnak a perjogi kézikönyvek, I. PUGLIESE, GIOVANNI: *Il processo civile romano II*, Milano, 1963. 286. pp.; KASER, MAX – HACKL, KARL: *Römisches Zivilprozessrecht*, München, 1996². 62. p., 205. p.

⁵ Terjedelmi okokból a forrásszövegekre többnyire csak lelőhelyük megjelölésével hivatkozom, s azok szövegét csak kivételesen idézem.

⁶ A pandektista irodalomban alakult ki a „közvetett *iniuria*” fogalma, I. HAGEMANN, MATTHIAS: *Iniuria. Von den XII-Tafeln bis zur justinianischen Kodifikation*, Köln–Weimar–Wien, 1998. 87¹⁷¹. p.

Nem tartoznak a jelen dolgozat tárgyköréhez azok a tényállások, amelyeknél egyazon sértett egyazon jogellenes cselekmény alapján különböző jogcímeken, ill. keresetekkel léphet fel az elkövető ellen.⁷

Ami a *status quaestionis* illeti, témánk iránt az újabb romanista irodalomban csak csekély érdeklődés mutatkozik. Az *iniuriával* foglalkozó monográfiák szerzői, amennyire látom, e problémával csak érintőlegesen (Manfredini, Pólay, Raber) vagy úgy szólván egyáltalán nem foglalkoztak (Hagemann, Völkl). A témát *inter alia* elemző szakcikk is kevés, kimondottan ilyen tárgyú tanulmányról pedig nincs tudomásom. Ahhoz képest, hogy a téma (újabb) szekunder irodalma milyen szerény volumenű, számos és jelentős eltérés mutatkozik az egyes szerzők nézetei között, ami szintén indokolja e téma kutatását.

Kutatásunk alapvetően a klasszikus korból származó jogtudósi irodalom feldolgozására épül.⁸ Azért is, mert e források túlnyomó része a iustinianusi kodifikáció keretében maradt ránk, a iustinianusi jogra is tekintettel voltam.

Dolgozatomat nagy tisztelettel és szeretettel ajánlom a 80. születésnapját ünneplő Molnár Imre professzor úrnak, akinek önzetlen szakmai segítségét és megtisztelő barátságát pályám kezdetétől fogva, immár több mint három évtizede folyamatosan élvezhettem. Minthogy a Jubiláns kiterjedt felelősségi kutatásai keretében elmélyülten foglalkozott a deliktuális felelősséggel,⁹ másfelől immár hosszú évek óta behatóan és igen eredményesen műveli a „római büntetőjogot” is,¹⁰ bízom benne, hogy témaválasztásom – amelyenyesen legfontosabb hazai kutatási előzménye eleve a szegedi romanista iskolához kötődik¹¹ –, és talán maga a dolgozat is elnyeri tetszését.

A priori azt feltételezhetnők, hogy az *a. iniuriarum*nál felperesi konkurencia elsősorban akkor merült fel, ha az elkövető egyazon cselekménnyel több személyt is megsértett, pl. szidalmazta őket. Az általam ismert forrásszövegek azonban, így különösen a *sedes materiae* (D. 47,10: *De iniuriis et famosis libellis*) ilyen struktúrájú tényállásokról nem számolnak be.¹²

⁷ Ilyen tényállás valószínűleg pl. akkor, amikor egy rabszolga megverése alapján *a. iniuriarum* és *actio legis Aquiliae* is indítható (Ulp. D. 47,10,15,46), vö. LIEBS, DETLEF: *Die Klagenkonkurrenz im römischen Privatrecht*, Göttingen, 1972. 229. p. L. még MOLNÁR IMRE: *A locatio conductio a klasszikus kori római jogban*, Szeged, 2013. 107sk. – Terjedelmi okokból csak jelzésszerűen fogok tudni utalni a *lex Cornelia de iniuriis* alapján indítható keresettel kapcsolatos konkurenciára. L. erre nézve LIEBS 1972, 270sk.; SÁRY PÁL: *A lex Cornelia de iniuriis*, Publ. Jur. et Pol. Miskolc (20/1) 2002, 145. p., 150sk.

⁸ E munkamódszer időszerűsége különösen KUNKEL, WOLFGANG: *Epigraphik und Geschichte des römischen Privatrechts*, Vestigia (17) 1973. 193skk. óta annyiban vitatottá vált, hogy a papirologiai és epigrafikai források figyelmen kívül hagyása esetén mennyire lehetnek megalapozottak a római jogi kutatások, I. JAKAB ÉVA: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban*, Budapest, 2011, 15sk., vö. FÖLDI ANDRÁS: *A római jogi kutatások néhány aktuális kérdéséről*, in: BIHARI MIHÁLY – PATYI ANDRÁS (szerk.): Szalay Gyula ünnepi kötet, Győr, 2010, 174³⁴. p., 177⁴². p.

⁹ L. mindenekelőtt MOLNÁR IMRE: *A római magánjog felelősségi rendje*, Szeged, 1994; UŐ: *Die Haftungsordnung des römischen Privatrechts*, Szeged, 1998.

¹⁰ L. mindenekelőtt MOLNÁR IMRE: *Ius criminale Romanum. Tanulmányok a római jog köréből*, Szeged, 2013.

¹¹ PÓLAY ELEMÉR: *A személyiség polgári jogi védelmének történetéhez. Iniuria-tényállások a római jogban*, Szeged, 1983; UŐ: *Iniuria types in Roman law*, Budapest, 1986.

¹² E problematikához közel áll az Ulp. D. 47,10,7,5-ben leírt eset, amikor valaki egymást követően több *iniuria*-cselekményt is elkövet, Ulpianus azonban itt csak az egyetlen sértett által indítható *actiók* egységét ill. többségét latolgatja. A D. 47,10,15,9-ben pedig Ulpianus a többek sérelmére elkövetett *convicium*

Forrásaink paradox módon főként egy olyan kontextusban tudósítanak a minket érdeklő problémáról, ahol talán a legkevésbé várnók: a hatalomalattiakat ért *iniuria*-cselekmények kapcsán. A római család jogi rendjéből kiindulva ugyanis joggal hihetnők, hogy hatalomalattiakat ért *iniuria* esetében nem is merülhetett fel az aktív legitímációval kapcsolatos konkurencia, hiszen a hatalomalattiak általában semmilyen joggal nem rendelkeztek, és ennek megfelelően jogokat rendszerint nem is érvényesíthettek,¹³ így ha hatalomalattit ért *iniuria*, akkor a *manust* gyakorló férj, a *pater familias*, ill. a *dominus* indíthatott pert.

E főszabály azonban csak a rabszolga tekintetében érvényesült maradéktalanul.¹⁴ A hatalomalatti családtagok esetében a római jog kivételesen lehetővé tette, hogy ők maguk pereljenek. Az elsőként kialakult ilyen kivételt éppen az *a. iniuriarum* aktív legitímációjának kiterjesztése képezte,¹⁵ amit a praetor egy külön edictum(klauzulá)ban írányozott elő:

Ait praetor: 'Si ei, qui in alterius potestate erit, iniuria facta esse dicitur et neque is, cuius in potestate est, praesens erit neque procurator quisquam existat, qui eo nomine agat: causa cognita ipsi, qui iniuriam accepisse dicitur, iudicium dabo'. (Ulp. D. 47,10,17,10)¹⁶

Eszerint az *iniuriát* elszenvedett hatalomalatti családtag¹⁷ jogosult perelni akkor, ha a hatalomgyakorló távol van, és helyette *procurator* sem tud fellépni. Az edictum szö-

tekintetében csupán azt szövezi le, hogy ha az nem irányul meghatározott személy ellen, akkor senki sem indíthat pert. Eszünkbe juthat erről az új Ptk. 2:54. §-a, amely viszont a közösség bármely tagja számára lehetővé teszi egy bizonyos tényállási körben a közösség megsértésén keresztül az annak tagjait ért személyiségi jogi sérelem alapján a jogérvényesítést.

¹³ KASER – HACKL 1996, 205. p.

¹⁴ Vö. Ulp. D. 47,10,30 pr. A rabszolgát ért *iniuria* kérdéséhez l. az alábbi 72. j.-et. A rabszolga erősen korlátozott perképeségének császárkori kialakulása témánk szempontjából nem releváns, l. KASER – HACKL 1996, 483. p.

¹⁵ KASER 1971, 345. p.; KASER – HACKL 1996, 205. p.; PUGLIESE 1963, 286skk. Érdekes szemponttal járult hozzá a kutatáshoz LAVAGGI, GIUSEPPE: '*Iniuria*' e '*obligatio ex delicto*', SDHI (13–14) 1947/1948. 142. p., aki szerint a *filius familias*ok sérelmére elkövetett *iniuriák* száma statisztikailag bizonyosan kiemelkedő volt; vö. MANFREDINI, ARRIGO: *Contributi allo studio dell' 'iniuria' in età repubblicana*, Milano, 1977. 226. p.

¹⁶ Vö. LENEL, OTTO: *Das Edictum perpetuum*, Leipzig 1927³. 402sk. MANDRY, GUSTAV: *Das gemeine Familiengüterrecht*, I, Tübingen, 1871. 207. p. szerint a praetort a *lex Cornelia de iniuriis* inspirálta, amely családjogi státuszától függetlenül mindig a közvetlen sértettnek adta meg a perindítási jogát. MANFREDINI 1977. 19³. p., 194. p., 226skk. az edictumot az absztrakt *iniuria facta* kitétel okán, valamint annak alapján, hogy Labeo még nem kommentálta (tegyük hozzá: a fennmaradt forrásokból megítélhetően), Labeo korát követően keletkezettnek tartja. A valóban gyanús absztrakt szövegezés (gondolok különösen az *in alterius potestate* kitételre) véleményem szerintem nem a későbbi keletkezésre, hanem inkább arra enged következtetni, hogy az edictumklauzula első verziója konkrétabb volt, pl. a *filius familias* aktív legitímációjára utalt, s ehhez képest a *filia familias*ra (l. Ulp. D. 3,3,8 pr.), az *uxor in manura* (l. MANFREDINI 1977, 226²⁶. p.) és az unokára (l. D. 47,10,17,18, vö. 39. j.) történt kiterjesztéssel összefüggésben vált absztrakttá.

¹⁷ Az *in alterius potestate* kifejezés nyelvtanilag megengedné, hogy annak hatálya a *mancipium* alatt állókra, sőt akár a rabszolgákra is kiterjedjen. A rabszolgák aktív legitímációja a szakirodalomban – okszerűen – föl sem merül, de e lehetőség a *mancipium* alatt állókra nézve is kétséges, l. összefoglalóan KASER – HACKL 1996, 205⁸. p.

vegéből kitűnően a praetornak ezen előfeltételek fennállása esetén is meg kellett vizsgálnia az ügy konkrét körülményeit, és ennek alapján hozott döntést.¹⁸

Ulpianus ediktumkommentárja szerint a távollévő *pater familias* helyett a *filius* azért perelhet, mert valószínűsíthető, hogy az apa, ha jelen lenne, akkor perelne.¹⁹

Figyelemre méltó, hogy a források szerint a hatalomalatti fiú a most tárgyalt esetben *suo nomine* perelhet.²⁰ A „*suo nomine*” kifejezés ebben a kontextusban sajátos színezetet kap, mert bár a *filius familias* formálisan, jogilag az apja helyett lép fel, a dolog valójában mégis ezzel a megoldással „kerül a helyére”, hiszen az *iniuriát* közvetlenül a fiú szenvedte el.²¹

Az ediktumkommentárok arról tudósítanak, hogy a praxis kibővítette a *pater familias* akadályoztatásának az edictum szerinti esetkörét (távollét, *procurator* hiánya). Az akadályoztatás egyik további eseteként utal Ulpianus a családfő kóros elmeállapotára.²²

További kivételként a tisztességes *filius familias* a rossz jellemű apa akarata ellenére megindíthatta a keresetet.²³ Érdekes, de itt és most nem elemezhető lélektani háttere van annak az idevágó ulpianusi gondolatnak, amely szerint nem engedhető meg, hogy a

¹⁸ Vö. PÓLAY 1983, 82. p.

¹⁹ PÓLAY 1983, 57. p. érvelése mellett, hogy ez a gondolat préklasszikus eredetű lenne, pontosításra szorul, vö. WILLVONSEDER, REINHARD: *Die Verwendung der Denkfigur der „condicio sine qua non“ bei den römischen Juristen*, Wien, 1984. 140. p.

²⁰ Ulp. D. 47,10,17,20; Paul. D. 44,7,9. Vö. PUGLIESE 1963, 287. p. MANFREDINI 1977, 227²⁸. p. kételkedik abban, hogy a *filius familias* a keresetet *suo nomine* indíthatta volna meg (habár a 225sk. oldalon mintha idenyilatkoznék). Ezzel összefüggésben úgy véli, hogy a D. 44,7,9 nem az *a. iniuriarumra*, hanem a *lex Cornelia de iniuriis* alapján indítható keresetre vonatkozik (amelynél a *filius* általi *suo nomine* perlés nem vitatható, l. Ulp. D. 47,10,5,6, vö. SÁRY 2002, 145. p.; PUGLIESE, GIOVANNI: *Istituzioni di diritto romano*, Torino, 1991³. 608. p.), míg a D. 47,10,17,20 Manfredini szerint Iulianus egyéni, elszigetelt álláspontját tükrözi. Az olasz romanista ez utóbbi megállapítása már csak azért sem plauzibilis, mert ez esetben Ulpianus aligha idézné kommentár nélkül Iulianus véleményét.

²¹ A forrásokban gyakran előforduló *suo nomine* kifejezés fokozott figyelmet érdemel. Utalhat e kifejezés egyfelől a saját jogon való fellépésre, ellentétben az *alieno nomine*, tehát képviselőként való eljárással, vö. SERRAO, FELICIANO: *Diritto privato, economia e società nella storia di Roma*, Napoli, 2006. 446sk. Az *a. iniuriarumról* szóló forrásszövegekben a *suo nomine* kifejezés több ízben is a *filius nomine, servi nomine* stb. kifejezések ellenpárjaként jelentkezik (l. pl. D. 47,10,1,5, eod. 1,8), és csupán arra utal, hogy a deliktumnak ki volt a közvetlen sértettje. Paul. D. 47,10,29 meg is jegyzi, hogy ha valaki a rabszolgáját ért *iniuria* alapján *servi nomine* perelhet, akkor keresetjoga nem csorbul a rabszolga felszabadítása esetén sem. Más esetekben (l. pl. Ulp. D. 47,10,15,35) a *suo nomine* kifejezés arra utal, hogy a hatalomgyakorló nem kimondottan a hatalomalattit ért sérelem, hanem a deliktumon keresztül őt ért, saját sérelme alapján perelhet (l. e szöveghez más vonatkozásban NELSON, HEIN – MANTHE, ULRICH: *Gai Institutiones III 182–225. Text und Kommentar*, Berlin 2007. 255sk.). A jelek szerint a római jogtudósok szóhasználatában a *suo nomine* kifejezés jelentései nem izolálódtak egyértelműen, és Manfredinit (vö. 20. j.) talán ez téveszthette meg, *nota bene*, ezt a problémát a szakirodalom nem reflektálja súlyának megfelelően. A *suo nomine* kifejezés értelmezésénél azt is figyelembe kell venni, hogy a *filius familias* apjának nem valamiféle képviselője, aki *alieno nomine* járhatna el, hanem sokkal inkább a házközösség „organikus tényezője”, ennek megfelelően a források (pl. Inst. 4,10 pr.) az *alieno nomine* perindítás kapcsán nem is említik a *filius familiast*. Vö. PUGLIESE 1963, 287²¹. p.; KASER 1971, 266. p.; HAMZA GÁBOR: *Az ügyleti képviselő*, Budapest, 1997². 95. p. L. még alább a 79. j.-et is.

²² Ulp. D. 47,10,17,11. PÓLAY 1983, 81. p. idevágó interpretációja („véletlen folytán előállott elmezavar”) nem tűnik szerencsésnek.

²³ Ulp. D. 47,10,17,13.

„semmirekellő apa” (Pólay találó kifejezése) a maga hitványabb jelleme alapján nagyvonalú legyen az elkövető irányában, történetesen kiváló jellemű fia rovására.²⁴

Az edictum szövegéből kitűnőleg a *pater familias* előnyben részesítésének főszabálya akkor is érvényesült, ha az apa ügyeit (pl. távolléte miatt) *procurator* intézte.²⁵ Apai *procurator* létében az *iniuriát* elszenvedett hatalomalattinak a praetor csak akkor engedélyezte a perindítást, ha a *procurator* nem megfelelő magatartást tanúsít: hanyag, öszszejátszik az elkövetőkkel, vagy nem képes kellő eréllyel fellépni.²⁶

A szakirodalomban elterjedt nézet szerint a *filius familias* ért *iniuria* esetén a *pater familias* két külön keresetet indíthatott – halmozva – az elkövető ellen, az egyiket *suo nomine*, a másikat *fili nomine*.²⁷ Az e nézet mellett felhozott legfontosabb forrásszövegek azonban véleményem szerint nem a hatalomalatti, hanem az önjogú fiút ért *iniuria* következményéről szólnak, ahol a *cumulatio* sokkal aggálytalanabban feltételezhető.²⁸ E tekintetben döntő jelentőséget tulajdonítok annak az Ulpianus-szövegnek, amely kifejezetten elveti az apa és a hatalma alatt álló fiú közötti viszonylatban a *cumulatiót*:

Si filius familias iniuriarum egerit, patri actio non competit. (Ulp. D. 47,10,17,21)

Manfredini e szöveget úgy értelmezi, hogy az apa csak a *fili nomine* perléstől van elzárva akkor, ha (pl. távollétében) a fiú már megindította a büntetőkeresetet. Ez az interpretáció egyrészt azért aggályos, mert így Ulpianus megállapítása lapos banalitássá silányulna, másrészt azért, mert ha a *pater familias* a másik (*suo nomine*) keresetet megindíthatná, akkor erre a lehetőségre Ulpianus utalt volna, és nem kategorikus lapidaritással zárna ki a *pater familias* aktív legitimációját.

Mindenesetre úgy tűnik, hogy a hatalomgyakorló és a hatalomalatti közötti viszonylatban a halmozás egyfajta szabályt erősítő kivételként mégis lehetséges volt. Abban az esetben, amikor egy házasságban élő, de továbbra is apai hatalom alatt álló nőt ért

²⁴ PÓLAY 1983, 81.p. interpretációja („a maga hasznára”) nem helytálló, de problematikus az a megállapítása is, miszerint a „semmirekellő” apát fikcióval úgy kellett tekinteni, mintha gondnokság alatt állna, ekként ugyanis a *filius familias* kellene gondnoknak tekinteni. A magam részéről ezen ulpianusi észrevételnek nem dogmatikai, hanem inkább csak stílusos jelentőséget tulajdonítok. A fragmentum 14. §-ához I. PÓLAY 1983, 81. p.

²⁵ A *procurator*hoz I. a hazai szakirodalomból összefoglalóan HAMZA 1997, 125skk. Itt jegyzem meg, hogy adott esetben maga a hatalomalatti (még a *filius familias* is!) igénybe vehetett *procurator*t a perléshez, I. Ulp. D. 3,3,8 pr.; Ulp. D. 47,10,17,19.

²⁶ Ulp. D. 47,10,17,15.

²⁷ MANFREDINI 1977, 227²⁸. p.; KURYŁOWICZ, MAREK: *Paul D. 47,10,26 und die Tatbestände der römischen „iniuria“*, *Labeo* (33) 1987. 301. p.; ASTOLFI, RICCARDO: *Il matrimonio nel diritto romano preclassico*, Padova, 2000. 364. p.

²⁸ D. 47,10,41 (55. j.); D. 47,10,30,1 (56. j.). A Manfredini és Astolfi által hivatkozott további forrásszövegek közül a Gai. 3,221 és a Paul. D. 47,10,18,2 csak az apai hatalom alatt maradt feleség alább tárgyalandó speciális esetére nézve rendelkezik bizonyító erővel, az Ulp. D. 47,10,1,3 nem utal a kettős perlés lehetőségére, a D. 47,10,11,8 (66. j.) pedig nem a most vizsgált problémához tartozik. Nézetem szerint E. SECKEL: *Heumanns Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, Jena 1907⁹, s. v. *filius* is tévesen utal *filius familias*ra az Ulp. D. 3,3,39,4-nél, amely szerint a fiút ért *iniuria* alapján a saját és a fia „névében” is pereket indító apának (a *fili nomine* történő) perindításhoz nem kell *cautio de ratōt adnia*, ennek szükségessége ugyanis *filius familias* esetében fel sem merülhetne, vö. BERGER, ADOLF: *Encyclopedic dictionary of Roman law*, Philadelphia, 1953. 384. p.; *nota bene*, a szöveg nyelvtanilag is önjogú fiúra enged következtetni (*duae sunt actiones, una patris, altera filii*).

iniuria, egy különleges, történetesen háromszoros felperesi *cumulatio* lehetőségéről tudósítanak forrásaink:

Idem ait Neratius ex una iniuria interdum tribus oriri iniuriarum actionem neque ullius actionem per alium consumi. Ut puta uxori meae filiae familias iniuria facta est: et mihi et patri eius et ipsi iniuriarum actio incipiet competere. (Ulp. D. 47,10,1,9)

A prokuliánus Neratiusra hivatkozó Ulpianus szerint az elkövető ellen a férj, az apa és maga az apai hatalom alatt álló feleség is keresetet kap. Ulpianus hangsúlyozza, hogy a rendelkezésre álló keresetek a más jogosult általi perindítás miatt nem emésztődnek fel.²⁹

Ez a jogi megoldás több szempontból is meglepő. A legkülönösebb az, hogy a *patria potestas* alatt álló feleség annak ellenére pert indíthat, hogy férje és apja nincsenek akadályoztatva (sőt éppen ellenkezőleg, alighanem ők is perelnek). Ráadásul Ulpianus nem is tartja szükségesnek, hogy ezt a privilégiumot megindokolja. De nem indokolja meg a szöveg – a *consumptio* elmaradása alapján eleve föltételezhető, de a mindjárt elemzésre kerülő Paul. D. 47,10,18,2 fényében egyértelműen verifikálható – háromszoros kumulációt sem, holott az már-már a jogalap nélküli gazdagodást felidéző vagyoni előnyt jelent a sértettek számára.

Lássuk tehát az imént említett Paulus-szöveget, amely ugyanezt a tényállást tárgyalja:

Si nupta filia familiae [sic!] iniuriam acceperit et vir et pater iniuriarum agant, Pomponius recte putat tanti patri condemnandum esse reum, quanti condemnatur, si ea vidua esset, viro tanti, quanti condemnaretur, si ea in nullius potestate esset, quod sua cuiusque iniuria propriam aestimationem haberet. Et ideo si nupta in nullius potestate sit, non ideo minus eam iniuriarum agere posse, quod et vir suo nomine agat. (D. 47,10,18,2)

A szabiniánus iskolához tartozó Pomponiust idéző Paulus arról beszél, hogy az apai hatalom alatt álló feleséget ért *iniuria* esetén mind az apa, mind a férj, mind pedig a feleség saját jogán, *suo nomine* indíthatja meg a büntetőkeresetet. A szöveg igen érdekesen fejtegeti, hogy a két férfi milyen alapon léphet fel. Az apa akként perelhet, mintha a lánya özvegy lenne, míg a férj akként, mintha felesége nem állna senki hatalma alatt.

A szövegezés (*tanti, quanti condemn[ar]etur*) arra enged következtetni, hogy a jelzett fiktív státuszoktól függ a bírói marasztalás mértéke. Úgy vélem azonban, hogy a szofisztikált fikciók célja nem elsősorban az *aestimatio* kvantitatív orientálása, hanem inkább az egészen kivételes hármas kumuláció dogmatikai megalapozása lehetett.³⁰ A

²⁹ Vö. LEVY 1918, 65. p.; LIEBS 1972, 181²⁹². p.; KASER – HACKL 1996, 305. p. ALBERTARIO, EMILIO: *Corso di diritto romano. Le obbligazioni. Parte generale*, II; Milano 1937. 48. p: szerint ez a szöveg a klasszikus korban még általános jelleggel érvényesülő *cumulatio* bizonyítéka.

³⁰ Az apának a *filia* özvegynek tekintése azért előnyös, mert e fikció alapján a férj helyett az ő védelmi kötelezettsége (és az abból fakadó igénye az *aestimatio* követelésére) kerülhet előtérbe. A férj számára a feleség önjogúnak tekintése pedig azért előnyös, mert így az *aestimatio* iránti igénye a *patria potestastól*

szöveg explicit formában is utal a halmozás lehetőségére azzal, hogy ki-ki követelheti az őt ért *iniuria* után a neki járó *aestimatió*t.

Föltehetően a szöveg utólagos lerövidítésével magyarázható, hogy a nő aktív legitimációjára a *textus* csak közvetve utal azzal, hogy ha a nő önjogú lenne, nem lenne kevésbé jogosult a perindításra. A lerövidítés okát keresve arra lehet gondolni, hogy Pomponius a szabiniánus iskola tagjaként kételkedett az *uxor filia familias* saját jogon alapuló aktív legitimációjában, és az erre vonatkozó, utóbb már teljesen idejétmúlttá vált fejtegetését törölték a kompilátorok.

Az apai hatalom alatt álló (maradt) feleség privilegizálását és a hármassal való megengedését feltevésem szerint egy különleges kollíziós probléma méltányos megoldására való törekvés motiválta. Az ilyen nőt a klasszikus korban félig-meddig már önjogúnak tekintették, és a fölötté fennmaradt *patria potestas* az idők folyamán egyre jelentősebb korlátozásokat szenvedett.³¹ Úgy vélem, hogy a római juristák nem akartak a férj és az apa között fölmerülő efféle konkurencia kérdésében egyik férfi javára sem dönteni, mert egy ilyen döntés feltétlenül csorbította volna a másik férfi tekintélyét.³² Ha pedig erre tekintettel mind az apának, mind pedig a férjnek megadták a perindítási jogát, akkor méltányosnak találták, hogy a nő mint a deliktum közvetlen sértettje szintén megkapja azt.³³

Ez az érvelés erősen hipotetikus ugyan, de mellette szólhat az imént idézett Paulusz-szöveg³⁴ utolsó mondata, amely az (önjogú) feleség perindítási jogát azzal indokolja, hogy az adott ügyben a férj is saját jogán perelhet. E gondolat mintegy implikálja azt a további gondolatot, miszerint abszurd lenne magát a feleséget (jóllehet formálisan még apai hatalom alatt áll) megfosztani az őt ért *iniuriával* kapcsolatos elégtételtől.³⁵

A „*cumulatio triplex*” a klasszikus korban fokozatosan alakulhatott ki. Gaius idevágó leírását³⁶ olvasva – a hatalomgyakorló jogosultságát előtérbe helyező kontextus alapján – az lehet a benyomásunk, hogy a *filiae nomine* megindítható keresetet is a *pater familias* indíthatja meg, bár a passzív igealak használata miatt ez nem egyértelmű. Elképzelhető, hogy a *schola Proculiana* hatására tört át az *uxor filia familias* felperesi le-

elvonatkoztatva bírálható el. Az *iniuriával* kapcsolatos *aestimatió*ra nézve I. NÖRR, DIETER: *Zur „taxatio“ bei der „actio iniuriarum“*, in: *Collatio iuris romani. Études dédiées à Hans Ankum*, II, Amsterdam, 1995. 389skk., utalással a görög jog hatásának lehetőségére.

³¹ L. összefoglalóan KASER 1971, 322. p.; I. még ASTOLFI 2000, 310. p., 370. p. Vö. VÉCSEY TAMÁS: *Római családi jog*, Budapest, 1875. 300. p., 318. p.

³² Vö. FÖLDI ANDRÁS: *Adalékok a tekintély (auctoritas) fogalmának eredetéhez*, Ünnepi tanulmányok Mezey Barna tiszteletére, Budapest, 2013. 91skk.

³³ Az elkövetőre nézve szigorú elbírálást motiválhatta még az is, hogy itt egy *matronát* ért *iniuria*, vö. BRÓSZ RÓBERT: *Nem teljes jogú polgárok a római jogforrásokban*, Budapest, 1964. 121. p.

³⁴ D. 47,10,18,2 (30. j.).

³⁵ LEVY 1918, 508sk. szerint nem biztos, hogy az apai hatalom alatt álló feleség a *filiius familias* számára az edictumban előírányzott esetkörön kívül is megindíthatta az *a. iniuriarumot*. A Levy által e tekintetben meghivatkozott Ner. D. 47,10,41 (55. j.) nem bizonyító erejű, mert valószínűleg az önjogú fiúról szól, de az ellenkező esetben sem prejudikálna az apai hatalom alatti feleség tekintetében. Fenti elemzésünk fényében a Levy által idézett D. 47,10,18,2 (30. j.) legalábbis nem ügydöntő. Döntő jelentőséget tulajdonítok viszont a D. 47,10,1,9-nek (29. j.), különösen az abban szereplő, a *filia familias*ra utaló *ipsi* dativusnak.

³⁶ Gai. 3,221: ... *si veluti filiae meae, quae Titio nupta est, iniuriam feceris, non solum filiae nomine tecum agi iniuriarum potest, verum etiam meo quoque et Titii nomine.*

gitimálása, amelyre a legvilágosabban a prokuliánus Neratius mutat rá.³⁷ Közvetve a prokuliánus hatás mellett szólhat az a fentebb már szignalizált tény is, hogy a szabinianus Pomponius az apa és a férj keresetjogának halmozását alkalmi, kissé erőltetettnek ható fikciókkal igyekszik alátámasztani,³⁸ talán azért, mert az efféle halmozás a szabinianusoknál vitatott volt.

A hatalomalattiakat ért *iniuriával* kapcsolatban forrásaink több speciális esetet is tárgyalnak. Ha a *pater familias* unokáját érte *iniuria*, és a nagyapa távol van, akkor Ulpianus szerint az apa perelhet, mert a nagyapa életében mögöttesen az apát terheli a családfő védelmi feladatainak ellátása.³⁹ Mindazonáltal e megoldás a deliktum közvetlen sértettje, az unoka aktív legitimációjának oldaláról vitatott lehetett, mert Ulpianus Iulianusra hivatkozik atekintetben, hogy a nagyapa (*pater familias*) távollétében inkább az apának kell megadni a keresetet, és nem az unokának.⁴⁰

A hatalomalatti általi perindítás legizgalmasabb kérdése talán az, hogy ki szerezte meg ilyenkor a *poena* összegét. Forrásaink erről hallgatni látszanak. Arra is tekintettel, hogy a források olykor utalnak a hatalomalatti *suo nomine* perindítására,⁴¹ föltételezem, hogy a hatalomalatti családtagot ért *iniuria* alapján általa indított per révén befolyt *poena* az ő *peculiumát* gyarapította.⁴²

Ami most már az önjogú hozzátartozók között felmerülő konkurenciát illeti, Gaius Institúciói (3,221) még azt a régi nézetet tükrözik, amely szerint az apa és a férj az önjogú gyermekét ill. feleségét ért *iniuria* elkövetője ellen nem léphetett fel.⁴³ Ez a felfogás annyiban már Gaius korában is feltétlenül meghaladottá volt, hogy a *manusos* házasságok addigra úgyszólván teljesen eltűntek. Ezért előtérbe került az a nézet, amely szerint az önjogú feleséget ért *iniuria* esetén a nő mellett halmozva férje is perelhetett. A fent elemzett Paulus-szöveg (D. 47,10,18,2) alapján lehetségesnek tartom, hogy éppen az *uxor filia familias* esetében kivételesen alkalmazott *cumulatio triplex* hatására kapta meg a klasszikus korban az önjogú nő férje, továbbá (talán valamivel később) az önjogú

³⁷ D. 47,10,1,9 (29. j.). SCARANO USSANI, VINCENZO: *Valori e storia nella cultura giuridica fra Nerva e Adriano. Studi su Nerazio e Celso*, Napoli, 1979. 48. p. szerint Neratius „familista ideológiája” jutott érvényre a döntésben; SITZIA, FRANCESCO: *Sul conservatorismo di Nerazio*, Labeo (29) 1983. 40. p. szerint viszont az eset csak annyiban speciális, hogy az elkövető nem feltétlenül ismerte pontosan a nő családjogi státuszát; l. még HORAK, FRANZ, Labeo (29) 1983, 183. p.; KRAMPE, CHRISTOPH, SZ (102) 1985. 590sk.

³⁸ D. 47,10,18,2 (30. j.).

³⁹ Ulp. D. 47,10,17,18.

⁴⁰ Ulp. D. 47,10,17,18. Vö. Ulp. D. 3,3,8 pr.

⁴¹ Vö. fentebb (21. j.).

⁴² Vö. WACKE, ANDREAS: *Peculium non ademptum videtur tacite donatum*, Iura (42) 1991. 77. p. PUGLIESE 1963, 291. p. forrásbázis hiányában nem látja megállapíthatónak, hogy a *filius familias* által indított *a. iniuriarum* nyomán ő indíthatta-e meg az *actio iudicatis* is. A iustinianusi jogban, amikor a *peculium profecticium*on kívül az apai hatalom alatti gyermek úgyszólván minden szerzeménye mint *bona adventicia* az ő tulajdonába került, ez a kérdés nagyrészt el kellett, hogy vesztse gyakorlati jelentőségét, az általunk tanulmányozott forrásokban azonban ez a változás kevésbé tükröződik. E probléma is kutatást érdemel.

⁴³ A Gaius-hely ezen interpretációja a mai szakirodalomban általában elfogadott Studemund-féle olvasaton alapul (... *cum in manu nostra sint*), l. összefoglalóan NELSON – MANTHE 2007, 254. p. Ez az olvasat filológailag meggyőzőbb, mint a szövegkiadások többségében, így a FIRA-ban is követett hagyományos olvasat (... *quamvis in manu nostra non sint*), problematikus azonban Gaius idefüzött példája (id. 36. j.). Föltehetően hiányzik a tétel és a példa között egy mondat, vö. ARANGIO-RUIZ, VINCENZO – GUARINO, ANTONIO: *Breviarium iuris Romani*, Milano, 1974². 148². p.

gyermek apja, ill. bizonyos egyéb férfi hozzátartozók (jegyes, após) is az aktív legitimációt.⁴⁴

Az önjogú nő férjének felperesi legitimálását döntően azonban az motiválhatta, hogy a *manus* eltűnése ellenére a férj tekintélye megmaradt, ill. azt e megoldással is biztosítani kívánták.⁴⁵ A késő klasszikus korban már ez a nézet vált uralkodóvá („*magis praevaluit*”), miként erre Iustinianus Institúciói (4,4,2) utalnak.⁴⁶

Az önjogú nő férjének felperesi legitimálását a férj jogaihoz fűződő ősi hagyomány maradékához való ragaszkodás mellett az is motiválhatta, hogy a gyöngye nő védelmét ellátó férfit⁴⁷ ezúton is jutalmazták.⁴⁸ Ha e megfontolás valóban szerepet játszott, akkor nehéz elhárítani azt a gondolatot, hogy ha már a „hérósz” nem tudta a nőjét ért *iniuriát* megelőzni, akkor legalább járhasson élen a perlésben...

Az önjogú feleség védelme egyértelműen a férj, és nem az apa kötelessége,⁴⁹ így az *uxor sui iurist* ért *iniuria* esetében az apa aktív legitimációja (s ezáltal egy hármasság kizárható).

A „férfibarát” értelmezés az önjogú gyermek apja javára is áttört. A iustinianusi Institúciók erről hallgatnak,⁵⁰ a *Digesta* szövegei azonban fényt vetnek az ez irányú fejlődésre. Az egyik idevágó (Ulpianustól származó) szöveg tanúsága szerint az apa felperesi legitimálásában egy, az augustusi korban görög hatására előtérbe került lélektani momentum is szerepet játszhatott, közelebről az apa „szeméremzetének” (*pudor*) – amely itt talán inkább egyfajta férfiúi büszkeségként értelmezhető – fokozott, a *patria potestas* fennállásától függetlenül érvényesülő védelme.⁵¹

Az új felfogást jól jellemzi ama, erősen patriarchális szellemet tükröző Ulpianus-szöveg, amely mintegy parifikálja az önjogú hozzátartozót (a feleségre és a gyermekekre gondolhatunk) ért *iniuriát* a hatalomalattit ért *iniuriával*.⁵²

⁴⁴ Az önjogú gyermek apjának aktív legitimációjára alább részletesebben kitérek. A jegyes tekintetében l. Ulp. D. 47,10,15,24; az apósra nézve l. Inst. 4,4,2.

⁴⁵ Vö. ASTOLFI 2000, 365. p.

⁴⁶ Az Inst. 4,4,2 az *iniuria* közvetlen sértettjeként a hatalomalatti gyermeket, valamint a feleséget és a menyét (mint a *filii familias* feleségét) említi; utóbbiak státuszára nem utal, hiszen a *manus* e korban már csak történeti emlék. L. hasonlóképpen már PS 5,4,3.

⁴⁷ Vö. Paul. D. 47,10,2, amely szerint a férjét ért *iniuria* alapján a feleség azért nem perelhet, mert nem a nőnek kell a férjét, hanem a férjnek kell a nőt megvédenie (l. hasonlóan Inst. 4,4,2). Vö. WITTMANN, ROLAND: *Die Entwicklungslinien der klassischen Injurienklage*, SZ (91) 1974. 305sk. BRÓSZ 1964, 134. p. megjegyzi, hogy a római felfogás szerint a nők gyengességével megindokolt jogszabályok a nők javát szolgálták.

⁴⁸ Párhuzamként utalhatunk pl. arra, hogy az *actio furti* aktív legitimációja kompenzálta a *custodia* felelősség szigorúságát, vö. MOLNÁR 1994, 179skk.; SIKLÓSI IVÁN: *A custodia felelősség egyes kérdései a római jogban*, Budapest, 2009. 63skk. Vö. még Inst. 2,1,35.

⁴⁹ Vö. D. 47,10,2 (47. j.).

⁵⁰ L. fentebb (47. j.).

⁵¹ Ulp. D. 47,10,1,5. A *pudor* fogalmához l. RADKE, GERHARD: *Pudor*, RE XXIII 2, Stuttgart, 1959. c. 1947. A szóban forgó Ulpianus-szöveg egyébként főként arról nevezetes, hogy itt mondja ki Ulpianus a „*volenti non fit iniuria*” elvét (majdnem szó szerint ebben a formában).

⁵² Ulp. D. 47,10,1,3: ... *spectat enim ad nos iniuria, quae in his fit, qui vel potestati nostrae vel affectui subiecti sint*. E szövegben a *potestas* megfelelőjeként (majdhogynem szinonimájaként) említett *affectus* az önjogú feleség és az önjogú gyermekek iránt érzett férji ill. apai szeretetet jelenti, amely azonban sajátos módon mintha a családfeji hatalomhoz hasonló alávétéssel járna együtt. Vö. ZIMMERMANN, REINHARD: *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford, 1996³. 1058⁷⁴. p.

Az *iniuriát* elszenvedett önjogú feleség és gyermek a férj ill. az apa fellépésétől függetlenül természetesen maga is perelhetett,⁵³ mégpedig halmozva.⁵⁴ A halmozás lehetőségét Nerva azzal indokolja, hogy az elkövető a cselekményével mind az apát, mind a fiút megsértette.⁵⁵

Ulpianus egy helyütt megjegyzi, hogy apa és fia nem feltétlenül azonos összegű *aestimatióra* tarthatnak igényt.⁵⁶ Ennek kapcsán egy, a kompilátorok által ideillesztett Paulus-töredék rávilágít arra, hogy adott esetben a *filiust* magasabb társadalmi rangja (*dignitas*) révén magasabb összegű *aestimatio* illethette meg, mint az apját.⁵⁷

Igen jellemző ez a megállapítás a rómaiak patriarchális szemléletére. Hiába érte az önjogú fiút személyesértés, ennek alapján még nem követelhetne magasabb összegű *aestimatiót*, mint az apja. Úgy tűnik, hogy a római felfogás szerint az apa közvetett sérelme még a *patria potestas* hiányában is legalább annyira fontos volt, mint a fiú saját, közvetlen sérelme, ehhez képest az önjogú fiú pl. *dignitasa* alapján kerülhetett apjához képest előnyösebb helyzetbe. A *dignitas* szintén sajátosan római szempontja⁵⁸ mai szemmel nézve általában a jogi értékelés torzulását eredményezte, de a most vizsgált esetben történetesen ésszerű irányban korrigál egy irracionális konstrukciót.

Jellemző még az is, hogy az *aestimatio* szempontjából a fiút ért személyes bántalom, egyéni sérelem súlya nem releváns, csak a társadalmi státuszok összehasonlítására utal Paulus. Mint a római jogban oly sokszor, úgy itt is a felek társadalmi státusza hatással van a jogi megítélésre.⁵⁹

A források a *patronus* által elkövetett *iniuriát* elszenvedett *libertusok* vonatkozásában is taglalják az *a. iniuriarum* aktív legitimációjának kérdését. A felszabadított rabszolga a *ius patronatus*ból fakadó kötelező tisztelet (*reverentia*) folytán volt ura ellen általában semmilyen keresetet nem indíthatott, hacsak nem a praetor eseti engedélye (*iussum*) alapján.⁶⁰ Különösképpen nem indíthatott *patronusa* ellen *famosa actiót*,⁶¹ így értelemszerűen *a. iniuriarumot* sem.

E premisszához képest pozitívan értékelhetjük azt a lehetőséget, hogy a *liberta* férje a feleségét ért *iniuria* alapján, felesége védelmében már felléphetett az *iniuriát* elkövető *patronus* ellen. E kérdést tárgyalva Ulpianus abból indul ki, hogy a férj *libertae nomine* perelhet, ám rögtön hozzáteszi, hogy a férjet úgy kell tekinteni, mint aki *suo nomine* perel.⁶² Ez a jogászai „salto mortale”-nak ható fejtegetés bizonyára az erkölcsi megfontolásoknak ill. a méltányosságnak a patriarchális szemlélet, közelebről a *ius patronatus* rovására való érvényesítését célozza. A férjnek akkor sem kell eltérnie felesége megalázá-

⁵³ Az önjogú feleség perindítására I. D. 47,10,18,2 (30. j.).

⁵⁴ Ulp. D. 3,3,39,4. LAVAGGI 1947/1948, 192sk. a szöveget interpoláltak tartja, és a halmozást a klasszikus jogra nézve kizárja. L. mindazonáltal a fentebb (28. j.) írottakat.

⁵⁵ Nerva D. 47,10,41. Az apa általi *filii nomine* perindítás oka lehetett pl. az önjogú *filius* valaminő akadályoztatása.

⁵⁶ D. 47,10,30,1.

⁵⁷ Paul. D. 47,10,31.

⁵⁸ Vö. FÖLDI 2013, 91skk.

⁵⁹ Vö. MAINE, HENRY SUMNER: *A jog őskora*, Budapest, 1875. 137skk.; STEIN, PETER: *A római jog Európa történetében*, Budapest, 2005. 167skk.

⁶⁰ Mod. D. 2.4.13, vö. BRÓSZ 1964, 115. p.

⁶¹ L. forráshivatkozásokkal BRÓSZ 1964, 115. p.

⁶² Ulp. D. 47,10,11,7.

sát, ha felesége *libertina*, és történetesen volt gazdája, a *patronus* alázza meg. Ulpianus e tekintetben Marcellusra hivatkozik.

Mindazonáltal Ulpianus nem engedi, hogy meghatódjunk az ő magasrendű erkölcsi érzékétől, mert Marcellust lényegében kritizálva, de legalábbis pontosítva leszögezi, hogy *libertina* feleségének a *patronus* általi kisebb fokú megalázását (enyhe fenyegetés,⁶³ nem szeméremcsértő becsmélés) a férj köteles eltűrni. Brósz Róbert joggal ki is emeli ezt a momentumot, mint amely példázza a libertinusok méltánytalan helyzetét.⁶⁴

Ulpianus megjegyzi, hogy ha korábban maga a férj is az *iniuriát* elkövető *patronus* rabszolgája volt, akkor még a feleségét ért súlyosabb megaláztatás esetén sem léphet fel volt gazdája ellen. E felfogást azonban nem minden római jurista osztotta, erre utal a szövegben az „*ita multi sentiunt*” kitétel.⁶⁵

Mindazonáltal Ulpianus a szöveg folytatásában valamelyest megszorítóan értelmezi a *ius patronatus* respektálásának terjedelmét. Ha a *patronus* a *libertus* (eleve szabadon született, s emellett föltehetően emancipált) fiát vagy (nyilván önjogú) feleségét sérti meg injuriózus cselekménnyel, akkor utóbbiak mint sértettek annak ellenére megindíthatják az *a. iniuriarumot*, hogy az apa ill. a férj a *ius patronatus* miatt nem léphetne fel volt *patronusa* ellen.⁶⁶ A *libertinus* apa családon belüli tekintélyének ez a konstrukció nyilván nem nagyon használt, de ez az aspektus nem is volt releváns a konzervatív rómaiak szemében.

Látszólag tisztán dogmatikai problémáról szól, valójában azonban tendenciózus, és egyértelműen a rabszolgatartók érdekeit szolgáló jogászai megoldásként értékelhető az a forrásszöveg, amely a végrendeletileg felszabadított rabszolgát az örökhagyó halála után, de az *aditio hereditatis* előtt ért bántalmazás jogi következményeivel foglalkozik.⁶⁷ Az *a. iniuriarumot* ez esetben az örökséget utóbb elfogadó örökös indíthatja meg azon az alapon, hogy a kereset aktív legitimációját a cselekmény elkövetésekor a nyugvó hagyaték szerezte meg. A bántalmazott rabszolga nem jut elégtételhez, az örökös viszont az ő kárán hasznot húzhat. A Grosschmid által zseniálisan leírt „káronszerzés” valósul meg tehát, mégpedig a *hereditas iacens* nem kevésbé zseniális dogmatikai konstrukciója révén.

Mindazonáltal a körmönfont jogászai okfejtésben nem jelentéktelen dogmatikai elmentmondások mutatkoznak. Minthogy az *iniuria* keresete *vindictam spirans actio*, korántsem magától értetődő, hogy a *hereditas iacens* mint egyfajta jogi személy⁶⁸ megsze-

⁶³ Vö. Ulp. D. 47,10,7,2. A szakirodalomból l. BRÓSZ 1964, 114. p.

⁶⁴ BRÓSZ 1964, 115. p.

⁶⁵ Az Ulpianuséval ellentétes nézetet nem feltétlenül a *libertinusok* iránti empátia motiválta, hanem inkább a férj tekintélyének védelme a jogaival visszaélő másik férfival szemben (az „egy nő és két férfi” konstelláció iránti jogászai érzékenység látványos jeleit fentebb a *cumulatio triplex*nél láttuk). *Nota bene*, Ulpianus nem volt különösebben *libertinus* ellenes, sőt BRÓSZ 1964, 114¹⁵¹. p. e tekintetben Ulpianus becsületét a D. 1,12,1,10 kapcsán interpolációgyanúsítás árán is megvédi. Másfelől alkalmanként Marcellus is igen szigorúan nyilatkozott a *libertinusokról*, l. pl. D. 23,2,32.

⁶⁶ Ulp. D. 47,10,11,8.

⁶⁷ Ulp. D. 47,10,1,7.

⁶⁸ Vö. JHERING, RUDOLF VON: *Scherz und Ernst in der Jurisprudenz*, Leipzig, 1884. 11skk.

rezheti-e annak aktív legitimációját,⁶⁹ és ha megszerezte, milyen alapon száll át a keresetjog az örökösrre? Ha utóbbi jogszerzése azon alapszik, hogy az örökség elfogadása *ex tunc* hatályú, akkor ez az *ex tunc* hatály miért nem terjed ki a *manumissio testamentóra* is?⁷⁰ Mindezek az ellentmondások a *servus testamento manumissus* rováására érvényesülő teleologikus interpretáció szomorú jeleiként értékelhetők.

Egyes romanisták nézete szerint a klasszikus római jogban a sértettek a különféle *poenalis actiókat* akkor is halmozva indíthatták meg, ha közös tulajdonukban álló dolgot érintett a deliktum.⁷¹ Ha létezett is ilyen szabály (ami erősen kétséges, de a régi jogra nézve nem zárható ki), akkor az *iniuria* körében a klasszikus korban feltétlenül megszorítást szenvedett, mert a források tanúsága szerint a közös tulajdonban álló rabszolgát ért *iniuria* esetén⁷² a tulajdonostársak csak a tulajdoni hányaduknak megfelelő mértékű *aestimatióra* tarthattak igényt.⁷³

A források foglalkoznak azzal a kérdéssel is, hogy ki perelhetett akkor, ha az *iniuria* haszonélvezeti jog (vagy más haszonjog) alatt álló rabszolgát ért. Úgy tűnik, hogy ilyen esetekben nem a haszonélvező, hanem a tulajdonos kapta meg a perindítás jogát.⁷⁴ Mindazonáltal amennyiben a rabszolgát ért *iniuria* a haszonélvező gyalázatára (*contumelia*) valósult meg, tehát ha a deliktumot kifejezetten az ő személyét sértő céllal követték el,⁷⁵ akkor őt illette meg az aktív legitimáció.⁷⁶

⁶⁹ Vö. szövegkritikai elemzéssel és további irodalommal LA PENNA, FRANCESCA: *D. 47,10,1,6-7. 'Iniuria post mortem testatoris' e intrasmisibilità dell' 'actio iniuriarum'*, in: *Testimonium amicitiae*, Milano, 1992. 184skk.

⁷⁰ Egy ilyen jóindulatú értelmezés mellett szólhatna, hogy a *favor libertatis* alapján a végrendelet megdőlése esetén sem dőlnek meg a *manumissiók*, l. KASER 1971, 712. p. Mindazonáltal a forrásokban látjuk a jeleit annak, hogy a rómaiak a *favor libertatis* nem értelmezték akként (kiterjesztőleg), hogy annak alapján a rabszolga a szabadság mellett vagyoni előnyökhöz is juthasson, l. Iul. D. 40,4,16. L. még fentebb (21. j.).

⁷¹ L. ekként ALBERTARIO 1937, 46skk.; PUGLIESE 1991, 520. p.; GUARINO 2001, 979. p. MARRONE, MATTEO: *Manuale di diritto privato romano*, Torino, 2004. 329. p. szerint az *a. iniuriarum* specialitását képezi a többi büntetőkeresethez képest, hogy nemcsak passzív, hanem aktív oldalon is alkalmazható. A büntetőkeresetek felperesi halmozása ellen, ill. a tulajdonostársak részarányos perlési lehetősége mellett l. MARTON GÉZA: *A furtum mint delictum privatum*, Debrecen, 1911. 226. p.; LIEBS 1972, 127skk.; TALAMANCA, MARIO: *Istituzioni di diritto romano*, Milano, 1990. 523. p.; HAUSMANINGER, HERBERT: *Das Schadenersatzrecht der „lex Aquilia“*, Wien, 1996⁵. 38. p. Az idevágó források többsége elutasítja a kumulációt, nehézséget okoz azonban a Paul. D. 9,4,19 pr. Az ellentmondás talán az egy idő után már méltánytalannak tartott (vö. LIEBS 1972, 128sk.) kumuláció történeti visszaszorulásával magyarázható, vö. LEVY 1918, 509sk.; GUARINO 2001, 790. p.; MARRONE 2004, 329. p.

⁷² Megjegyzendő, hogy a rabszolgát ért injuriózus cselekmények alapján a praetor csak súlyosabb esetekben (pl. megverés) adott büntetőkeresetet, l. összefoglalóan PÓLAY 1983, 56sk., 79. p.; NELSON – MANTHE 2007, 255sk.

⁷³ L. Ulp. D. 47,10,15,49, és különösen Paul. D. 47,10,16. A szöveg folytatásában (eod. 17 pr.) Ulpianus utal még arra, miszerint attól, hogy az egyik tulajdonostárs előzetesen megengedte az *iniuria* elkövetését, a többiek még perelhetik az elkövetőt. A D. 47,10,17 pr. kapcsán LEVY, ERNST: *Nachträge zur Konkurrenz der Aktionen und Personen*, Weimar, 1962. 27. p. korábbi nézetét (LEVY 1918, 507. p.) revideálva megjegyzi, hogy csak azok a tulajdonostársak perelhetnek, akiket az elkövető ismert, és meg akart sérteni. L. még LIEBS 1972, 261¹⁴⁰. p.; PÓLAY 1983, 79. p.

⁷⁴ Ulp. D. 47,10,15,47. Hogy ez a szabály nem volt magától értetődő, arra utal az ulpianusi szövegben a *magis ... quam* fordulat is. A szövegből kitűnőleg ugyanez a tulajdonos számára kedvező megítélés érvényesül a jóhiszemű birtokosnál levő rabszolgát ért *iniuria* esetében is.

⁷⁵ A *contumelia* fogalmára és annak fejlődésére nézve l. PÓLAY 1983, 88sk., 101. p.

⁷⁶ Ulp. D. 47,10,15,48. A szövegben Ulpianus csak a *fructuariusra* utal, de ez nyilvánvalóan csak példa az idegen dologbeli jogosultakra. A szöveghez l. WITTMANN 1972, 77sk. Ezekben az esetekben a *cumulatio*

Tanulmányunk végén alkalmunk van néhány általánosabb következtetés levonására. A téma iránti csekély szakirodalmi érdeklődéshez képest a forrásokat olvasva egy sokrétű és tanulságos mikrokozmosz tárul fel, amelyben az aktív legitimáció cizellált dogmatikája mellett számos érdekes társadalomtörténeti, erkölcsi, sőt olykor lélektani momentum is szembetűnik, amelyeket a római jogtudósok nagy éleslátással felismertek, és gondos körültekintéssel mérlegeltek.

Az *a. iniuriarum* aktív legitimációjának konkurenciája a források alapján a leggyakrabban családjogi köteléken alapult: a közvetlen sértett helyett, ill. mellette férje vagy apja léphetett fel. A konkurencia alapjául szolgáló családjogi kötelék sokáig hatalmi köteléket jelentett, a császárkorban azonban kialakult a sértett fölött jogi hatalommal nem bíró férfiak, apák és bizonyos egyéb férfi hozzátartozók (jegyes, após) aktív legitimációja is.

Témánkba vágó konkurencia kérdések merültek fel még a *libertust a patronus* részéről ért *iniuria* esetében, valamint a rabszolgát ért *iniuria* kapcsán a tulajdonostársak között, ill. a tulajdonos és az idegen dologbeli jogosultak között.

Figyelemre méltó, hogy a konkurencia megítélése során nem volt abszolút prioritás a jogosultak rangsorolása, így az egyenrangú versengésre is láttunk példákat. Ilyenkor az igények több esetben is halmozva érvényesíthetők (pl. az önjogú nőt vagy gyermeket ért *iniuriánál* az önjogú sértett, valamint férje, ill. apja által). Jellemző volt ugyan, de megtúrt ésszerű kivételeket a *pater familias* vagy a tulajdonos előnyben részesítése a hatalomalattival, ill. az idegen dologbeli jogosulttal szemben.

A hatalomalattit ért *iniuria* nézetünk szerint kumulatív igényérvényesítést rendszerint nem eredményezhetett.⁷⁷ E tekintetben egyedüli kivételnek tartjuk az apai hatalom alatt álló *filia familias*nál jelentkező hármasszöveget, amely föltehetően a *schola Proculiana*, de részben a szabiniánusokhoz tartozó Pomponius hatására is nyerhetett elismerést. Az idevágó források között, különösen a Pomponius-féle fikciókban⁷⁸ fényesen megcsillan a római jogászgi géniusz, csak az nem egészen világos, hogy miért tartották ilyen fontosnak a nemcsak teljesen kivételes, de túlzónak is nevezhető *cumulatio triplex* biztosítását: erre nézve csak egy hipotézist tudtam felállítani.

Az a tény, hogy egyfelől bizonyos körben a hatalomalattiak is aktív legitimációt kaptak az őket ért *iniuria* esetén, másfelől pedig az a tény, hogy az önjogú feleséget és az önjogú gyermeket ért *iniuria* esetében kialakult a férj ill. az apa halmozva gyakorolható aktív legitimációja, bizonyos fokú konvergenciát eredményezett a hatalomalatti családtagok és az önjogú hozzátartozók helyzete között. Ezzel összefüggésben figyelmet érdemel a D. 47,10,17,22-beli Ulpianus-szöveg, amely a *filius familias* mintegy a *pater familias* pozíciójába helyezi.⁷⁹

A dogmatörténeti tanulságok közül kiemelem még a *suo nomine* kifejezés többrétű, és a római jogászgi nyelvezetben nem feltétlenül letisztult használatával kapcsolatos tapasztalatot, amelynek szakirodalmi reflektálása meglehetősen hézagos. Ezzel összefügg-

lehetősége föl sem merülhetett, mert a rabszolga nem személynek, hanem dolognak számított, vö. ASTOLFI 2000, 364. p.

⁷⁷ A kérdés vitatott, l. fentebb (28. j.).

⁷⁸ D. 47,10,18,2 (30. j.).

⁷⁹ Vö. PUGLIESE 1963, 287²¹. p.

gésben kutatást érdemelne, hogy a *filius familias* „*suo nomine*” perindítása valóban a *peculium filii* gyarapodásához vezetett-e.

A forrásbeli döntések „jogpolitikai” indokolásainál az erkölcsi és lélektani momentumok (a férfi védelmi kötelezettsége, *pudor*, *affectus*, az apa és a fiú jelleme) árnyalt, olykor kifejezetten mély értelmű jogászai értékelésének konstatálása mellett negatívumként utalhatunk az ősi patriarchális felfogás szívósságára, amely pl. még az önjogú fiú és apa közötti viszonylatban is érvényesült.

Kifejezetten elkeserítő képet mutat a *libertinusokra* vonatkozó méltánytalan, sőt kicsinyes szabályozás. Egy körmönfont, de dogmatikai önellentmondásoktól nem mentes jogászai fejtegetés a *hereditas iacens* megszerzésére hivatkozva kíméletlenül megfosztja az elpáholt *servus testamento manumissus* a neki járó „sérelemdíjtól”, hogy azt az örökösnek juttathassa.⁸⁰ A témánkba vágó forrasszövegek megerősítik azt a sötét tónusú képet, amelyet Brósz Róbert pontosan fél évszázaddal ezelőtt, 1964-ben megjelent monográfiája festett a *libertinusok* helyzetéről.

⁸⁰ D. 47,10,1,7 (67. j.).